

«Առյուծ» նշանագրի քննության ժամանակ պարզեցինք, որ Սյունիքի ժայռապատկերներում կետի և առյուծի պատկերներով գաղափարագրվել է գետառ=«մայր գետ» բառը, իսկ թևավոր առյուծի (չշփոթել անգղառյուծի հետ) պատկերով գաղափարագրվել է հոմանիշ հաւատի=«մայր գետ» բառը:

Շումերերենում հայերեն¹ «գետ» բառի գրության մի ձևին անդրադարձել ենք վերը: Այժմ դառնանք գետ=«գետ, ջրի հոսանք» բառի վանկագիր *ki-ta=ke-ta=ges-ta=gis-ta=kita/keta/geta/gita* գրելաձևին: Այս բառը շումերերենում ունի «ցածր, ներքևը, տակը, խորքը» իմաստ (աքքադ. *šaplū*) և համապատասխանում է հայերեն գետին=«գետին, հողի երեսը» բառի «գետ-» արմատին: Սրանով է գրվում *A-ki-ta=«աղբյուր, ակունք»* բառը, որը տառացի նշանակում է «գետնի (=ki-ta) ջուր (=A)», որը կարելի է նաև հասկանալ «գետի (=ki-ta) ջուր (=A)», քանի որ «գետ(-ին)» և «գետ» բառերը համանուն են հայերենում: Եւ սա շումերերենում այդ համանունության դրսևորման մի օրինակ է: Բերենք ևս մի քանի օրինակ.

ա. **ki-ta-igi** - Այս գրությունը կարող ենք ընթերցել ինչպես գետի ակն=«աղբյուր, ակունք», այնպես էլ հոմանիշ գետնի ակն=«աղբյուր, ակունք» (աքքադ. *šapiltum ša2 i-nim*) (SIG7.ALAN XXVII(=M) 85):

բ. **kar nibru ki-ta** = *i-na ka-ri ni-pu-ru* (Ana itticu II iii 14') - Այստեղ շումերերեն *kar=«կառանատեղ, նավահանգիստ»* բառը (աքքադ. *kāru*) նույն հայերեն կար=«չուան, լար» արմատն է, որից ունենք կառան=«հաստ չուան, պարան» (կար+ան=կառան, որտեղ «-ան»-ը հոգնակի հավաքական մասնիկ է և «կառան» նշանակում է մի քանի չուաններից հյուսված պարան)² և կառանել=«նավը պարանով կապել մերձափնյա ցցին ու ամրացնել»: Այս վերջին իմաստով էլ (նավը կառանով կապելու տեղ, կառանատեղ, *quay*) գործածված է վերի արտահայտության մեջ: *Nibru*-ն էնլիլ Աստծո պաշտամունքային կենտրոն Նիպպուր քաղաքի անվանումն է, որը գտնվում էր Եփրատի ստորին հոսանքի ճյուղավորումներից մեկի ափին: Իսկ եթե խոսքը գնում է նավահանգստի մասին, ապա *ki-ta* բառը ներկայացնում է «ա» հոլովում ունեցող «գետ» բառի սեռական գետայ=«գետի» ձևը և ուրեմն՝ վերի արտահայտությունը կթարգմանվի «Նիպպուրի գետի նավահանգիստ»:

գ. **kar zimbir ki-ta** (Ana itticu II iii 16') - Մեկնությունը նույնն է, ինչ վերինը, միայն թե վերաբերում է Եփրատի ափին գտնվող Ջիմբիր (աքքադ. *Sippar*) քաղաքին, որը Արևի Աստծո պաշտամունքի կենտրոնն էր:

Նույն *ki-it=«գետ»* կամ «գետին» բառով է կազմված նաև *ki-ta-an^{ki}* (շումեր.)=*ki-ta-an* (աքքադ.) տեղանունը (Hh XX-XXII Ras Shamra Rec. A I 29'): Ակնհայտ է, որ այս տեղանվան համար «գետին» իմաստը հարմար չէ և պիտի վերցնենք «գետ» իմաստը: Այս դեպքում կունենանք ընթերցման երկու տարբերակ.

¹ . Չույսով լինենք, որ շուտով այս ոչ կոռեկտ գրության և «շումերերեն լեզու» արտահայտության փոխարեն մասնագետները գործածության մեջ կմտցնեն «վաղ սեպագիր հայերեն» տերմինը:

² . Բացատրենք, որպեսզի անտեսենք Չ. Աճառյանի կողմից բառը արաբերենից փոխառություն և արմատը բնիկ սեմական համարելու փորձը: Ինչպես ցույց են տալիս վերի գրվածները, աքքադերեն *kāru*-ն փոխառություն է շումերերենից, իսկ աքքադերենից էլ բառն անցել է սեմական լեզուներին:

I. **ki-ta-an^{ki} = ke-ta-an^{ki} = ges-ta-an^{ki}** = Կետան, Գետան տեղ, երկիր: Աստեղ «-ան»-ը նույն հոգնակի հավաքական մասնիկն է և Գետան երկիր կնշանակի «գետերի երկիր»:

II. **ki-ta-an^{ki} = ke-ta-ar^{ki} = ges-ta-ar^{ki} = Գետառի երկիր** = «մայր գետի երկիր» (AN սեպանշանի ar ընթերցման մասին վերը խոսել ենք):

Մենք այս տեղանունը (Գետան երկիր, Գետառի երկիր) համարում ենք սեպագրական շրջանի Հայաստանի անվանումներից մեկը: Դրա համար հիմք է ծառայում այն փաստը, որ Հին կտակարանը, շումերական և այլ աղբյուրները մայր գետի բխման տեղ են նշում Հայաստանը: Եւ իհարկե, ամենակարևոր հիմքը տարածաշրջանում Հայաստանի դիրքի իրական առանձնահատկությունն է այն առումով, որ Հայկական լեռնաշխարհից են սկիզբ առնում Մերձավոր Արևելքի բոլոր խոշոր գետերը (Արաքս, Տիգրիս, Եփրատ, Կուր, Ճորոխ, Հալիս):

Անդրադարձել ենք նաև «գետառ» բառի հումանիշ «հաւառի» անվանմանը, որը շումերերենում ներկայացվում է Hubur=hu-bu-ur=«ընդերքի գետ» իմաստով: Մա այն գետն է, որը ընդերքից դուրս է գալիս Երկիր և բխում որպես Հաւառի=«մայր գետ»: Շումերական աղբյուրներից նաև իմանում ենք, որ Hubur-ը նաև գործածվել որպես Հայաստանի կամ նրա մի մասի անվանում (աքքադ. Šubartu)³.

Hu-bu-ur^{ki} = Šu-bar-tum (Hh XXI-XXII Appendix 1 obv. 9)

Այս փաստերից բխում է, որ թևավոր առյուծի պատկերով կարող էր գաղափարագրվել Հայաստանի Հաւառի (երկիր)=«մայր գետի (երկիր)» անվանումը: Սպասելի է, որ այն պիտի գրառված լիներ նաև սեպագիր աղբյուրներում:

Այստեղ մենք կանգ ենք առնում առաջին հայացքից անհաղթահարելի թվացող պատնեշի առջև: Թեև ժամանակակից գիտության կողմից խուռիական և ուրարտական հորջորջվող մշակույթներում տեսնում ենք թևավոր առյուծների բազմաթիվ պատկերներ, սակայն շումերական աղբյուրներում վկայված Հայաստանի վերոհիշյալ անվանումները խուռիական և ուրարտական աղբյուրներում բացակայում են: Արդյո՞ք ընդհատվել է այդ անվանումների գործածությունը կամ արդյո՞ք փոխվել են նախկին դիցա-աշխարհընկալումային պատկերացումները: Վերջինս հաստատ փոփոխություն չի կրել, քանի որ Ք.ա. I հազ. երկրորդ կեսին կազմված Հին կտակարանը հենց Տիգրիսի ու Եփրատի ակունքները, իմա՝ Հայաստանն է հիշատակում որպես աստվածային արարչության վայր՝ Եդեմ, որտեղից բխում ու չորս մասի է բաժանվում NAGAR=Haia մայր գետը: Մայր գետն այստեղ հանդես է գալիս քաղցրահամ ջրերի տիրակալ Հայ Աստծո անունով: Իսկ ինչպես վերջինս, այնպես էլ Հայք կամ Հայաստան երկրանունը և հայոց «հայ» ինքնանվանումն անշուշտ ծագել են «հայ» հասարակ գոյականից, որի իմաստն անհայտ է: «Հայ» ցեղանվան իմաստին շատերն են անդրադարձել, սակայն մինչ օրս հարցին գոհացուցիչ պատասխան չի տրվել:⁴

Միանգամից հայտարարենք, որ հայերենի տվյալները հիմք են տալիս haia=հայ բառին վերագրել «ջուր, հոսանք, գետ» իմաստ: Հայերենում ունենք նայ=«թաց, թացություն, խոնավ» բառը, որից՝ նայացուցանել=«ոռոգել, ջրել»: Հիշենք, որ Եդեմի Haia գետն Աստված բխեցնում է եդեմական այգին ոռոգելու համար: Այս «նայ» բառի

³. Շումերերեն SU.EDEN^{ki} կամ SU.BIR^{ki} և աքքադերեն Šubartu տեղանունների հայերեն ընթերցումներն ու տեղադրությունը տես՝ Ն. Մարտիրոսյան, Հայոց հնագույն պատմության էջեր, Երևան, 2011

⁴. Ստուգաբանության մինչ այժմ եղած տեսակետները տես՝ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան, Երևան, 1987

նախնական ձևն էլ համարում ենք հայ= «ջուր, հոսանք, գետ» բառը, որն ընդունելով «ն-» նախամասնիկ, դարձել է «նայ». ն+հայ=նայ (հմտ. ն+հիւր>նիւր, ն+հայել>նայել և այլն): Ժամանակի ընթացքում հայ= «ջուր, հոսանք, գետ» բառն աստիճանաբար գործածությունից դուրս է մղվել հայ (ցեղանուն), Հայք (երկրանուն), Հայ (դիցանուն) բառերի ճնշման տակ:

Ասվածի մի հավելյալ ապացույցը տեսնում ենք «հայս» բառի մեջ: Այս նեղ կենցաղայի բառը նշանակում է «ջրի մեջ շաղախած այլուր»: Բառավերջի «-ս»-ն հոգնակի հայցականի հոլովակերտ մասնիկ է: Հայերենում հոգնակի հայցականը կազմվում է հոգնակի ուղղականի հիմքին «-ս» հոգնակերտ հոլովակերտ մասնիկի հավելումով. ձկուն-ք>ձկուն-ս, ափուն-ք>ափուն-ս և այլն: Հետևաբար նույն ձևով «հայք» հոգնակի ուղղականից պիտի առաջանար հոգնակի հայցական «հայս» ձևը: Իսկ քանի որ խոսքը գնում է ջրի մեջ թրջելու, շաղախելու մասին, ապա «հայք» բառը անհրաժեշտաբար պիտի ունենա «ջրեր» իմաստ, իսկ նրա եզակի ձևը՝ հայ=«ջուր» իմաստ: Արդյունքում կարող ենք փաստել, որ «հայ» բառի իմաստն է «ջուր» և Հայ Աստվածը, որպես քաղցրահամ ջրերը մարմնավորող աստվածություն, կրել է Հայ=Ջուր անուն: Այստեղից էլ պիտի գար Հայ Աստծո «Տեր Կենդանի» մականունը, քանի որ բնության մեջ միակ հավերժ կենդանին ու միակ կենսատուն ջուրն է: Հաշվի առնենք նաև, որ մեզնից յուրաքանչյուրի մարմնի 60-80% ջուր է, իմա՝ գործնականում մեք ևս ջուր ենք: Հին մարդը գիտեր և այս ճշմարտությունը:

Հիշենք նաև սառնորակ աղբյուրից ջուր խմող հայի գոհաբանական բացականչությունը «Օ՛, Խա՛յ», ուղղված ջրին կամ աղբյուրի Աստծուն:

Մեր այս տեսակետի հիմնավորումը գտնում ենք շումերերենում, քանզի այնտեղ տեսնում ենք հայ=«ջուր» բառի և նրանից ծագած դիցանվան գործածությունը: Խոսքը վերաբերում է շումեական IDIM սեպանշանին, որն ունի «աղբյուր, ստորգետնյա ջրեր» իմաստ և նրանով գրվում է ⁴IDIM դիցանունը: Ելնելով IDIM սեպանշանի «աղբյուր, ստորգետնյա ջրեր» իմաստից, վստահաբար կարող ենք պնդել, որ ⁴IDIM դիցանունը Հայ Աստծո անուններից մեկն է: Այստեղից էլ սկսվում է IDIM սեպանշանի կապի բացահայտումը «հայ» բառի հետ:

IDIM սեպանշանն ունի նաև haniš=ha-niš=ha-ni-iš ընթերցում: Հայտնի շումերագետ Թ. Յակոբսենը (Th. Jacobsen) ha-ni-iš բառն ընթերցում է ha-ia3, հաշվի առնելով NI սեպանշանի ia3 ընթերցումը:⁵ Թ. Յակոբսենի ասածին հավելենք, որ NI սեպանշանն ունի նաև i3 ընթերցում, իսկ IŠ սեպանշանը՝ is2 ընթերցում: Հետևաբար haniš ընթերցման փոխարեն կունենանք ha-i3-is2=hais=հայս=«(ստորգետնյա) ջրեր, աղբյուր»:

Ամփոփելով վերն ասվածը, հանգում ենք այն եզրակացության, որ, որպես հասարակ գոյական, «հայ» բառը նշանակում է «ջուր», որպես դիցանուն (Հայ Աստված)՝ նշանակում է Ջուր/Ջրերի Աստված, որպես երկրանուն (Հայք)՝ նշանակում է Ջրերի (երկիր), որպես ցեղանուն (հայ)՝ նշանակում է «ջրից (ծնված)»:⁶

⁵. Th. Jacobsen, The Reign of Ibbi-Suen, JCS, 7, 1953, տես նաև R. Zadok, Elamite onomastics, SEL, 8, 1991

⁶. Հայ ցեղանունը և հայ= «ջուր, հոսանք, գետ» բառը խորքային կապով հուշում են, որ հայ ցեղանունը տառացի կրել է «ջրից ծնված» իմաստ, ինչը լիովին համարժեք է «Հայ Աստծուց ծնված» իմաստի հետ: Այս առումով նախ հիշենք, որ Սասնա Ծոեր էպոսում Ծովինարը հղիանում է աղբյուրի ջրից ու ծնում էպոսի առաջին սերնդի հերոսներին՝ Սանասարին ու Բաղդասարին: Սանասարն էլ բազմիցս շեշտում է, որ ինքը «ծովային է»: Հայերեն նայեղ=«մարդ» բառը տառացի նշանակում է «նայ(=ջուր) եղ(=գոյացած, ծնված)»: Նույն գաղափարն է արտահայտում Գնունեաց նախարարական տոհմի Ատոմ անձնանունը, որը տառացի նշանակում է «ջրի(=ս) տոմ(=տոհմ)»: Մրա եզրագծային գուգահեռն է Atum=Ատոմ,

Վերադառնանք նույն հարցադրումին. եթե շումերերենում վկայված է ha-ia3=ha-ia3=hai=hay=«ստորգետնյա ջրեր, աղբյուր» բառը, առկա է այդ ջրերը մարմնավորող Աստծո՝ ^dHa-ia3=^dHa-ia3=Hai=Հայ անունը, եթե առկա են Գետառի երկիր ու Հաւառի երկիր երկրանունները, ապա ինչու՞ են դրանք բացակայում մինչև Հին կտակարանի գրառման կամ Բեհիսթունի ժայռի վրա Արմենիա բառի հայտնվելու ժամանակները:

Պատասխանը մեկն է ու միանշանակ. **Ք.ա. III-I հազ. սեպագիր տեքստերում «հայ», «գետառ» և «հաւառի» բառերով կազմված տեղանունների բացակայությունն արդյունք է սեպագիր տեքստերի սխալ ընթերցումների:**

Մեր այս պնդումը հիմնավորելու համար վերադառնանք շումերական տվյալներին, քանի որ «հաւառի» անվանման սեպագիր գրության մի մի քանի այլ ձևեր շումերերենում ևս սխալ են ընթերցվել: Խոսքը վերաբերում է սեպագիր բառարաններում հաճախ հիշատակվող HA.A^{ki} կամ A.HA^{ki} երկրանվանը: Շումերական սեպագիր բառարանների ձախ մասում (շումերերեն համարվող) գրառված են այս անվանաձևերը, իսկ աջ մասում (աքքադերեն համարվող)՝ վանկագիր ձևերը:⁷

- A.HA^{ki} = ku-(u)-ia-ri
- A.HA^{ki} = ku-ba-ri
- A.HA^{ki} = ku-u₈-a-ra
- A.HA^{ki} = ku-mar
- A.HA^{ki} = ku-u₂-a-ra
- A.HA^{ki} = tu-ba
- HA.A^{ki} = tu-ba
- HA.A^{ki} = ku-(u)-a-ra
- A.HA^{ki} = šu-ba-ri

Անմիջապես ֆիքսենք, որ HA.A^{ki} գրելաձևը ճշգրիտ նույնական է Հայաստանի Հայք անվանման հետ: Դեռևս Մ. Գավուրջյանն է հայերենի տեղանվանակերտ «-ք» ածանցը նույնացրել շումերերենի տեղանվան ki=qe₂=qi₂ ցուցիչի հետ:⁸

Ատում արարիչ Աստծո անունը, ով ծնվում է նախակգբնական Ծովի ջրերից ու արարում նախաերկիրը՝ bnbn ժայռ (տես՝ Ն. Մարտիրոսյան, Հայոց հնագույն պատմության էջեր, Երևան, 2011): Իսկ երկուսի էլ շումերերեն գուգահեռն է a(=ջուր)-dumu(=որդի, տոհմ) գրությունը (Proto-Kagal S1 383) («երեխա, որդի, դուստր»=du-mu=tu₃-mu=տոհմ): Այս պատկերացման առասպելական դրսևորումը ջրի բերած, ջրից դուրս հանված արքայազնի կերպարն է հայ ժողովրդական հեքիաթներում: «Ջրից ծնված» գաղափարի ծիսական դրսևորումը մկրտությունն է, որը հայոց ազգային հավատի ծես է և մկրտության ծեսով փաստվել է մկրտվողի ջրից, իմա՝ Հայ Աստծուց ծնված լինելը: Դեռ վաղնջական ժամանակներում այս պատկերացումը հայերից անցել է շրջակա ազգերին. «ջրի բերածներ», իմա՝ ջրից ծնվածներ են ներկայացվել Մարգոն Ա-ն, հրեաների Մովսեսը, հունական Պերսևսը և այլն: Իսկ մղումը մեկն էր. տվյալ միջավայրում հոչակ ձեռք բերած անհատն իր ազդեցությունը մեծացնելու նպատակով ձգտում էր ստեղծել իր աստվածային ծագման ու ազնվացեղության պատրանքը:

Մկրտության ծեսը մուտք գործեց նաև քրիստոնեություն և դարձավ քրիստոնյա կոչվելու նախապայման: Քրիստոնեությունն առաջինն էր, որ ապագայնացրեց հավատքը և ընդունելով մկրտության ծեսն ու մկրտելով, բոլորին (անկախ ազգային պատկանելիությունից) հոչակեց Ջրի որդիներ: Իսկ Հովաննեսի ավետարանում էլ, Քրիստոսի բերանով փաստվում է, որ «...եթե որևէ մեկը Ջրից ու Հոգուց չճնուի, չի կարող Աստուծոյ արքայությունը մտնել» (Հովհաննէս, Գ, 5): Քրիստոսի բերանից հնչած այս վերջին պնդումից կարո՞ղ ենք եզրակացնել, որ ով Ջրի տոհմից չէ, նրան քրիստոնեական մկրտությունը չի փրկի: Կա նաև երկրորդ հարցը. նա ով Ջրի տոհմից չէ, իրավունք ունի՞ մկրտվելու:

⁷. Մանրամասները և աղբյուրները տես՝ I. J. Gelb, Hurrians and subarians, Chicago, 1944; P. Steinkeller, On the reading and location of the toponyms URxU.KI and A.HA.KI, JCS 32, 1980, pp. 27-32

⁸. Մ. Գավուրջյան, Արմենիա, Մուբարտու և Մումեր, Ուսումնասիրություններ հայոց հնագույն պատմության, Երևան, 2010, էջ 151

Այժմ կարճ ժամանակով շեղվենք մեր բուն նյութից, որովհետև վերը բերված երկրանունների ճիշտ ընթերցումները տալու համար նախ պիտի ճշտենք, թե օգտագործված սեպանշանների ինչ ընթերցումներ պիտի վերցնենք: Սկսենք HA սեպանշանից:

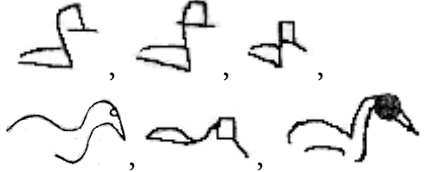

 = HA - Այս սեպանշանի ha ընթերցումն ունի «այո, հաստատելը, համաձայնվելը» (աքքադ. lū)⁹ իմաստ և համապատասխանում է հայերենի նույնիմաստ «հա» բառին: Սեպանշանը ծագել է ձկան պատկերից և «ձուկ» իմաստ է վերագրվում սեպանշանի KU₆ ընթերցմանը, որն էլ գործածվել է որպես «ձուկ» իմաստի ցուցիչ:¹⁰

Հայերենում «ա» կամ «ո» ձայնավորով ավարտվող բառերին անհրաժեշտաբար ավելացվում է «յ» տառը (հմմտ. արքայ, ծառայ, տարայ, հսկայ և այլն): Հետևաբար HA սեպանշանի ha ընթերցման համար հայերենը պահանջում է hai գրելաձևը: Այս պարագայում պարզ է դառնում, որ ^dHa-ia₃ կամ ^dHa-i₃ դիցանվան գրության մեջ ia₃ և i₃ վանկերը պարզապես հնչյունական լրացումներ են, որոնք ցուցում են, թե HA սեպանշանի ընթերցումներից հարկ է վերցնել -i հնչյունով վերջացողը, իմա՝ hai ընթերցումը:

 = KU - Սրա նշանագրի տեսքը հայտնի չէ: Ինչպես հավանաբար ընթերցողը նկատել է, վերի երկրանունների աջ մասի անվանումների մեծ մասը սկսվում է այս սեպանշանով: Այս սեպանշանի մոտ 40 ընթերցումներից մենք պիտի վերցնենք hu_x ընթերցումը, որի իմաստն անհայտ է: Մեր այս ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ հայերեն «հաւառի» բառի hu-bu-ur շումերերեն տարբերակը սկսվում է hu վանկով: Սեպագիր բառարանները KU սեպանշանի hu_x ընթերցումը ներկայացնում են HU սեպանշանի միջոցով (hu_x = hu): Այդ իսկ պատճառով, մենք էլ այստեղից անցնենք HU սեպանշանին:

 = HU - Թեև այս սեպանշանի hu ընթերցմանը և նրա հայերեն զուգահեռի մասին խոսել ենք, սակայն քանի որ «հաւառի» բառի ընթերցումն ի վերջո հանգում է այս սեպանշանին, հարկ ենք համարում մի փոքր մանրամասնել:

Այս սեպանշանը ծագել է թռչնի պատկերից, որը շումերական պատկերագրության մեջ ներկայացված է տարբեր գծագրություններով (տես ստորև աղյուսակը):

Շումերական «թռչուն» նշանագիրը	Շումերական սեպանշանը	Ասուրա-բաբելյական սեպանշանը	Ընթերցումը
			HU

⁹ . Աքքադերեն բառը վանկագրվում է lu-u₂, որից կարող ենք ստանալ lu-wa₃=luw=լավ բառը: Վերջինս հայերենում հաճախ գործածվում է «հա»-ի փոխարեն:

¹⁰ . Այս HA և KU₆ ընթերցումները համապատասխանում են հայերեն խայտ=«ուրախություն, ցնծություն» և սրանից իս=կ լծորդությամբ և «-առ» մասնիկի հավելումով առաջացած կայտառ=«ջրային կենդանի» բառերին («խայտ» և *կայտ արմատներում «-տ»-ն աճական է): Այս երկու արմատներից ունենք խայտալ=կայտառալ=«աշխուժորեն թռչկոտել», ինչը բնորոշ է ձկներին:

Պատկերագիրը հուշում է, որ սեպանշանը պիտի ունենա առարկայական պատկերի անվանումը (հաւ, թռչուն) նշանակող ընթերցում: Շումերագետներն այդ ընթերցումը ներկայացնում են հս ձևով, ելնելով նրա hu-u₂ վանկագիր ձևից: Սակայն եթե U₂ սեպանշանի համար վերցնենք նրա wa₃ կամ wu_x ընթերցումը, ապա կստանանք hu-u₂=hu-wa₃=hu-wu_x=huw: Եթե հաշվի առնենք, որ սեպագիր u կարող ենք ընթերցել ա, օ, ու, ապա կունենանք huw=հաւ, իսկ վերջինս թռչունների ընդհանրական անվանումն է հայերենում:

Երկրանուններում գործածված մյուս սեպանշանների համար բերենք նրանց այն համարժեք ընթերցումները, որոնք պիտի օգտագործենք մեր ընթերցման ժամանակ. mar=war₂, ba=wa₂, tu=hu₂:

Այժմ վերադառնանք երկրանունների վերի ցուցակին ու տեղադրենք ընտրված համապատասխան ընթերցումները.

- ku-ia-ri = hu_x-ia-ri = haw-ia-ri = **hawari**
- ku-ba-ri = hu_x-wa₂-ri = haw-wa₂-ri = **hawari**
- ku-u₈-a-ra = hu_x-u₈-a-ra = haw-u₈-a-ra = **hawara**
- ku-mar = hu_x-war₂ = haw-war₂ = **hawar**
- ku-u₂-a-ra = hu_x-wa₃-a-ra = haw-wa₃-a-ra = **hawara**
- tu-ba = hu₂-wa₂ = **huwa(r)**¹¹
- ku-(u)-a-ra = hu_x-(u)-a-ra = haw-(u)-a-ra = **hawara**

Արդյունքում տեսնում ենք, որ բառարանների աջ՝ աքքադերեն համարվող մասի բոլոր գրելաձևերը հանգում են Hawar/Hawara/Hawari = Հաւառի անվանմանը: Նորից ականատես ենք լինում այն փաստին, որ բառարանի ձախ (շումերերեն համարվող) մասի բառը (HA.A^{ki}=Հայք) ձախ մասում (աքքադերեն համարվող) բացատրվում է հայերեն հոմանիշ բառով (Հաւառի):

Փենսիլվանիայի համալսարանի շումերագետ Պ. Ստեյնկելլերը (P. Steinkeller) վերի ցուցակի մեջ տեսնում ու առանձնացնում է երեք տարբեր տեղանուններ և երբ փորձում է դրանք տեղայնացնել, չի կարողանում դուրս գալ իր իսկ սարքած շիլաշփոթից:¹² Շումերական տեղանունների ճնշող մեծամասնությունը, այդ թվում HA.A^{ki} և A.HA^{ki} տեղանունները և նրանց «աքքադերեն» զուգահեռները, չեն ստուգաբանվում առկա շումերերենի տվյալներով: Մեր ընթերցումները վերացնում են նաև այդ բացը, վերի գրելաձևերը հանգեցնելով Հայք=«ջրերի (երկիր)» և Հաւառի=«մայր գետի (երկիր)» հոմանիշ իմաստներին:

Մեր ընթերցումները նաև տրամաբանված են, քանի որ բառարանների ձախ մասի HA.A^{ki} և A.HA^{ki} գրելաձևերը

ա. նույնպես նույնական են - նախ երկու գրելաձևերն էլ ունեն կuar և kuara ընթերցումներ (HA.A^{ki}=kuar, kuara, իսկ A.HA^{ki}=kuar₂, kuara₂), որոնք ևս վերի օրինակների նման հանգեցվում են hawar ընթերցման.

¹¹ . Շումերական BA սեպանշանի ba ընթերցումը, որի փոխարեն վերցրինք wa₂ ընթերցումը, համարվում է bar, ban, bal, bad և այլ բառերի հապավված ընթերցումը (տես՝ R. Labat, Manuel d'épigraphie akkadienne, Paris, 1948, №5): Հետևաբար այս երկրանվան մեջ մենք ba վանկը կարող են նաև փոխարինել bar=war վանկով:

Բաբելոնյան քարտեզի վրա Tu-ba^{ki} հիշատակվում է նաև որպես Բաբելոնի դարպասներից մեկի (Abull-Šamaš = Աբուի դարպաս) անվանում: Այստեղ հավանաբար tu-ba=huwa(r) բառի տակ պետք է հասկանալ հաւառի=«մայր գետ» բառին համանուն հաւառ=«երկիր» բառը, որ հիշատակվում է Ստ. Մալխասյանցն իր Հայերեն բացատրական բառարանում (Երևան, 1944):

¹² . P. Steinkeller, On the reading and location of the toponyms ÚRxÚ.KI and A.HA.KI, JCS 32, 1980, pp. 27-32

kuar=ku-ar=hu_x-ar=huw-ar=hաւառ

kuara=ku-a-ra=hu_x-a-ra=huw-a-ra=hաւառայ

բ. Եթե հաշվի առնենք A սեպանշանի bur_x ընթերցումը, ապա HA.A^{ki} = ha-bur_x^{ki} = Habur^{ki} = Հաւառիք

գ. ներկայացնում են Հայաստանի Հայք=«ջրերի երկիր» անվանումը: Եթե HA.A^{ki} ուղղակի նույնական է Հայք անվանման հետ, ապա A.HA^{ki} կարող ենք ըստ օրինի նաև ձևափոխել հետևյալ կերպ. A.HA^{ki}=^AHA^{ki}=^AHai-ki=Հայք, որտեղ A-ն «ջուր» իմաստի ցուցիչն է և հուշում է, որ երկրանունը (Hai) հարկ է վերցնել ջուր իմաստով:

դ. վերջապես հիշենք նաև սեպագիր բառարաններում բերվող

A.HA^{ki} = šu-ba-ri

Hu-bu-ur^{ki} = Šu-bar-tum

հավասարումները, որոնցում A.HA^{ki}=Hu-bu-ur^{ki}=Հաւառի երկիր, Հաւառիք=Հայք երկրանունը նույնացվում է Šubari, Šubartum երկրի հետ:¹³ Ավելի ուշ այս երկրանունը Šub-ri-e, Šub-ri-a-a, Šub-ri-a, Šu-ub-ri-a-a և այլ ձևերով հիշատակվում է ասորեստանյան թագավորների արձանագրություններում¹⁴ և նույնացվում Տավրոսի լեռնաշղթայով և Արևելյան ու Արևմտյան Տիգրիսի հոսանքներով շրջապատված տարածքի հետ՝ Աշխարհացույցի Աղձնիք աշխարհի հետ:

Նշենք, որ Աղձնիքը Տիգրիսի հիմնական ջրահավաքի տարածքն է և լիիրավ իրավունք ուներ Հաւառի երկիր կոչվելու: Բուն Աղձնիք անունը կազմված է «աղ-» և «-ձ(ի)ն» պարզ արմատներից: Սրանցից առաջինը «աղբիր» բառը կազմող աղ=«ընդերքի ջուր» արմատն է: Հ. Աճառյանը նշում է, թե «աղբիր» բառի հնագույն ձևն է «աղբեր», իսկ «միւսները յետնաբար այլափոխեալ գրչութիւններ են»:¹⁵ Հետևաբար բառի «բեր» բաղադրիչը կարող ենք նույնացնել բնիկ հայերեն բերան=«բերան, անցք, ծակ, ճեղք, դուռ» բառի «*բեր» արմատի կամ բեր=«բերումը, գալուստ, ընթացք» արմատի հետ: Այս պարագայում «աղբեր» բառը կնշանակի «ընդերքի ջրերի ճեղք» կամ «ընդերքի ջրերը բերող», ինչը ճշգրիտ համապատասխանում է աղբյուրի էությանը: Հետևաբար հարկ չկա հայերեն աղբեր/աղբիր բառը կապել հնդերոպական նախալեզվի bhrevr ձևի հետ և հինգ-վեց արհեստական ձևափոխությունների միջոցով այն հանգեցնել «աղբեր» բառին, ինչպես անում են հնդերոպաբանները:¹⁶

¹³ . Միանգամից այքի է զարնում Šu-ba-ri=Šu-waz-ri և Hawari երկրանունների հնարավոր հնչյունական նույնությունը: Իսկ նույնացումը կարելի է իրականացնել, եթե ŠU=«ձեռք, գործիքի կոթ, պոչ» սեպանշանի վերագրենք ha_x կամ haw ընթերցում և այն նույնացնենք հայերեն հաւ=«ծայր, սկիզբ» բառի հետ: Իմաստային առումով հակասություն չկա, քանի որ «ձեռք, կոթ» և «ծայր, սկիզբ» իմաստները շփման եզրեր ունեն: Մնում է սեպագիր աղբյուրներում գտնել ŠU սեպանշանին նման ընթերցում վերագրելու հիմքերը:

¹⁴ . I. J. Gelb, Hurrians and subarians, Chicago, 1944, pp. 46-47

¹⁵ . Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան», տես «աղբիր» բառահոդվածը:

¹⁶ . Այս նույն մոտեցմամբ պիտի ստուգաբանվի նաև «եղբայր» բառը, որը բարբառների մեծ մասում հնչեցվում է «ախպար, ախբար, ախպեր, ախբեր» և մեկնաբանվի որպես «ջրի բերած», ինչի մասին խոսեցինք վերը (բարբառներում «աղբիր» բառը ևս հնչեցվում է «խ»-ով՝ «ախպյուր»): Այս դեպքում կարող ենք հանգել մի շատ հետաքրքիր եզրակացության, այն է, որ նախապես Ջրի տոհմի բոլոր արական անդամները կոչվել են եղբայրներ, անկախ նրանից, թե ցեղի որ անդամից են նրանք ծնվել:

Իսկ հնդերոպաբաններն ահա թե ինչպիսի երևակայական ու երերուն կամուրջ են կապում նախալեզվի վերականգնված bhrátēr ձևի և հայերեն «եղբայր» բառի միջև. **bhrátēr > բրայր > բղայր > դրայր > եղբայր**: Ինձ հետաքրքիր է, թե այս տեսական կառույցը սարքող լեզվաբանները պատկերացում են, թե այս անցումները գործնականում ինչպես է ընթացել: Արդյոք ք հայր մի օր պիտի արտասաներ բրայր, հաջորդ օրը բղայր և այլն, մինչև հասներ «եղբայր» ձևին ու ասեր «վերջ, սա է իմ քիմքին հարմար ձևը»: Ինչու՞ նա չշարունակեց ու չհասավ աղբայր, աղբեր ձևերին..., կամ ինչու՞

Աղձնիք անվան երկրորդ՝ «ձ(ի)ն» բաղադրիչն էլ ներկայացնում է բնիկ հայերեն ծին=«ծագում, ծնունդ, սկզբնավորում» արմատը: Հայերենի հարավային և արևմտյան բարբառներում (Ասլանբեգ, Խարբերդ, Տիգրանակերտ, Պոլիս, Ռոդոսթո, Մեքաստիա, Ջեյթուն) «ծին» բառը հնչեցնում են «ձ»-ով (ձին, ձրն): Արդյունքում, Մեծ Հայքի Աղձնիք աշխարհի անունը տառացի նշանակում է «ընդերքի ջրերը ծնող», ինչը համապատասխանում է Աղձնիքի աշխարհագրական դիրքին, որպես Տիգրիսի վերին հոսանքի ջրավազանի:

Շուրաբտու երկիրը Հայաստանի տարածքի կամ նրա հարավային մասի հետ նույնացրել է Ա. Ունգնադը (A. Ungnad):¹⁷ Այլ փաստարկումներով նույն մտքին է հանգել նաև Մ. Գավուքյանը:¹⁸ Ս. Երեմյանը Շուրբիա երկիրը նույնացրել է Ar-me=Ar-men=Arme/Armen երկրի հետ, որը տեղայնացվում է Աղձնիքի տարածքում:¹⁹

Այսքանով ավարտենք շումերերենի տվյալների քննությունը և անցնենք հաջորդ ժամանակագրական փուլին (Ք.ա. III հազ. երկրորդ կեսից-Ք.ա. II հազ), որում Հայաստանի կամ նրա հարավային շրջանների բնակիչները գրավոր աղբյուրներում հիշատակվում են խուռի անունով, իսկ նրանց երկիրը՝ Խուռի երկիր կամ Միտաննի երկիր:

Խուռի ցեղանունը (Hurrian, Hurite) Միտաննիի թագավոր Տուշրատայի նամակներում հիշատակվում է Hur-wu-(u)-he2 և Hur-ru-u-he2 ձևերով, որոնցում -he2 վանկը խուռիագետները համարում են ցեղանուն նշանակող խուռիական ածանց:²⁰ Նախ ածանցի մասին: Ածանց համարվող այս he2 վանկը GAN սեպանշանի ընթերցումներից է, որոնց շարքում են նաև gan/kan/qan ընթերցումները: Հետևաբար օրինաչափ ձևով կարող ենք -u-he2 գրությունը դարձնել -u-kan=-ukan, իսկ սա էլ նույնացնել հայերենում գոյական ու ածական կերտող «-ական» ածանցի հետ և ցեղանունը ներկայացնել Hur-ru-u-kan=Hur-ru-ական ձևով:

Խուռի ցեղանունը Բողազքոյի տեքստերում առկա է Hur-ri, իսկ խեթական սեպագիր տեքստերում՝ Hur-la ձևերով: Ակնհայտ է, որ բուն ցեղանունը կազմում է hur բառը, որը երբեմն ներկայացվում է hu-ur ձևով:²¹ Շումերական բառարաններում ևս HIXAՏ սեպանշանի hur ընթերցումը վանկագրված է hu-ur ձևով: Ընթերցողներից ոմանք, ովքեր մտապահել են HU սեպանշանի hu ընթերցման մասին վերն ասվածը,

---

հանգիստ չնդունեց նախնական *բրատ=«եղբայր»ձևը, որը հիմա ոմանք օգտագործում են ռուսերենից փոխառած:

¹⁷ . A. Ungnad, Subartu, Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens, Berlin-Leipzig 1936

Իր այս աշխատության մեջ Ա. Ունգնադը հանգում է այն եզրակացության, որ խուռիները Միջագետքի հնագույն հիմնացեղն են և տարածաշրջանում նրանց քաղաքակրթական ազդեցությունը գալիս է նոր քարի դարի ժամանակներից: Հեղինակի այս տեսակետը մերժվեց, որովհետև լեզվական ու մշակութային երևույթների հետ նա վերլուծել էր նաև ռասայական հատկանիշներ: Այս վերջինիս պատճառով նրա արժեքավոր տեսակետը հետազոտողները շրջանցում են այսօր էլ և հիշյալ աշխատությանը հղում են, այնտեղից տվյալներ վերցնելու կապակցությամբ միայն:

¹⁸ . M. Kavoukjian, Armenia, Subartu, and Sumer, The Indo-European Homeland, Beirut, 1988

¹⁹ . Ս. Երեմյան, Հայերի ցեղային միությունը Արմե-Շուրբիա երկրում, ՊԲՀ, 1958, N 3, էջ 68

²⁰ . Այստեղ և ստորև բերվող տվյալներն ըստ՝ I. J. Gelb, Hurrians and subarians, Chicago, 1944; E. Laroche, Glossare de la langue hourrite, Paris, 1980

²¹ . Ելնելով hur բառի և Հին կտակարանում հիշատակվող քորիտ (horite) ցեղանվան նմանությունից, որոշ հետազոտողներ փորձեցին խուռիներին նույնացնել քորիտների հետ: Սակայն այդ տեսակետը իրավացիորեն ընդունելության չարժանացավ (տես R. de Vaux, Les Hurrites de l'histoire et les Horites de la Bible, Revue Biblique, 74, 1967, p. 481-503 և A. Kammenhuber, Die Hurriter und das Problem der Indo-Arier, RHA, 36, 1978)

հավանաբար արդեն կռահեցին hur=hu-ur բառի նույնությունը հայերեն «հաւառի» բառի հետ. hu-ur=haw-ura=hawura=hաւառայ և hu-ur=haw-uru¹³=hawuru=hաւառոյ:

Խուռիների երկրի անունը կազմվում է նույն բառին «երկիր» նշանակող kur ցուցիչի հավելումով՝ ^{kur}Hur-ru-u-he₂, ^{kur}Hur-wu-u-he₂, որոնք ներկայացնում են երկրի Հաւառական անվանումը: Երկրանվան մյուս տարբերակը՝ Hur-ri^{ki}, ներկայացնում է Huwur-ri^{ki}=Հաւառիք ձևը:²² Այս պարագայում կնհայտ է, որ նախնականը երկրանունն է և ցեղանունը բխեցվել է երկրանունից: Տեքստերում հաճախ է հանդիպում Խուռի երկրի մարդիկ=Հաւառական երկրի մարդիկ արտահայտությունը, որից ևս բխում է, որ երկիրը կոչվել է Հաւառական=«մայր գետի երկիր», իսկ ժողովուրդը՝ երկրի անունով, Հաւառական երկրի մարդիկ:

Հանրահայտ են Հաւառական երկրի ամպրոպի Աստծո երկու ցույերը՝ Šerri Hurri: Վերջինս գրվում է ^{gud}Hu-(u)-ur-ri, ^dHu-(u)-ur-ri, ^dHu-ur-ra, Hu-ur-ri ձևերով:²³ Այս անվան հիմքում ևս դրված է hu-ur=haw-ur=hawur գրությունը, որն անշուշտ կապ չունի ոչ երկրանվան, ոչ էլ ցեղանվան հետ: Խուռիերենում šerri նշանակում է «ցերեկ, լույս», իսկ hurri ունի «գիշեր, խավար» իմաստ: Հետևաբար ցույի Huw-ur=Hawur անունը կարող ենք նույնացնել հայերենում հաւառի=«մայր գետ» և հաւառ=«երկիր» բառերին համանուն խաւար=«մութ, գիշեր, ոչ պայծառ» բառի հետ:

Այժմ դառնանք ^{kur}Hur-ru-u-he₂=Հաւառական երկրի մի այլ՝ Միտաննի անվանմանը, որի գրառման հիմնական ձևերն են.²⁴

Ma-i-ta-ni	Mi-it-ta-an-ni
Mi-it-ta-ni	Mi-ta-an-ni
Mi-ta-ni	Mi-it-ta-a-an-ni
Mi-ta-na	Mi-i-ta-an-ni

Այս երկու սյունյակներում երկրանունը խմբավորել ենք ըստ նրա վերջավորության: Առաջին սյունյակում -ni/a վերջավորություն ունեցող անվանաձևերն են , իսկ երկրորդ սյունյակում՝ -an-ni վերջավորություն ունեցողները: Երկրանվան ընդունված գրելաձևերը պիտի ձևափոխենք, հաշվի առնելով վկայված հետևյալ համարժեքությունները. mi=ge₆, gi₆, an=ar_x, ni=i₃, it=et, i=e և ma=ga:

Այժմ վերի սյունյակների անվանաձևերն արտագրենք նոր ընթերցումների միջոցով.

Ma-i-ta-ni	= G(V)-e-ta-ni = Getan = Գետան ²⁵
Mi-it-ta-ni	= Ge ₆ -et-ta-ni = Getan = Գետան
Mi-ta-ni	= Ge ₆ -ta-ni = Getan = Գետան

²² . Հաճախ դիցական ծագում ունեցող և գլոբալ իմաստով գործածվող տեղանունը կիրառվում է նաև տեղական՝ մի գյուղի կամ գավառի շրջանակներում: Նույն կերպ Հավառիքն էլ, իր կրած իմաստին համապատասխան, կիրառվել է որպես տեղական (գյուղի, գավառի) մայր գետի ավազանում գտնվող բնակավայրի անվանում: Դրա վկայություններն ենք համարում ժամանակակից հետևյալ բնակավայրերի անունները, որոնք գտնվում են Աղձնիքում կամ նրան հարակից շրջաններում. Հավարանց (գ. Բիթլիսի գավառում), Հավարիս/Հավարիք (գ. Վանի գավառում), Հավարք (գ. Սասունում), Հավրիք (գ. Սասունում): Սրանց հետ համեմատելի է նաև Նեղոսի դելտայի շրջանում հիքսոսների կառուցած Ավարիս մայրաքաղաքի անունը:

²³ . E. Laroche, Glossare de la langue hourrite, Paris, 1980

²⁴ . I. J. Gelb, Hurrians and subarians, Chicago, 1944

²⁵ . Սա Mitanni անվան հնագույն գրելաձևն է և միակը, որ սկսվում է MA սեպանշանով: Վերջինս «տուն» իմաստի համար ունի ga և «գնալ» իմաստի համար՝ gen ընթերցում (երկուսն էլ eme-sal լեզվում, որը շումերերենի մի բարբառն է համարվում): Ելնելով այս փաստից և սեպագրության մեջ տարածված m=g լծորդությունից, այստեղ դրել ենք g+ձայնավոր վանկը:

Mi-ta-na = Ge₆-ta-na = Getan = Գետան

Այսպիսով -ni/a վերջավորությամբ գրառված բոլոր անվանաձևերը օրինաչափորեն հանգեցվում են Getan = Գետան ձևին, որը կազմված է «գետ» բառից և «-ան» մասնիկից, որը կարող է լինել ինչպես «-ան» հոգնակի հավաքական ածանց, այնպես էլ «գետ» բառի հին սեռական հոլովի վերջավորությունը: Ըստ այդմ, երկրանունը կունենա «գետերի երկիր» կամ «գետի երկիր» իմաստ:

Այժմ բերենք երկրորդ սյունյակի տվյալները.

Mi-it-ta-an-ni = Ge₆-et-ta-ar_x-i₃ = Getari = Գետառի

Mi-ta-an-ni = Ge₆-ta-ar_x-i₃ = Getari = Գետառի

Mi-it-ta-a-an-ni = Ge₆-et-ta-a-ar_x-i₃ = Getari = Գետառի

Mi-i-ta-an-ni = Ge₆-e-ta-ar_x-i₃ = Getari = Գետառի

Եթե այս անվանաձևերում an վանկը չփոխարինենք ar_x արժեքով, ապա նորից կհանգենք նախորդ Գետան ձևին: Արդյունքում կարող ենք փաստել, որ Հաւառիք երկրի բնիկներն իրենց երկրի մյուս անվանումը կազմել են «հաւառի» բառին հոմանիշ «գետ» և «գետառ» բառերով և Mitanni ընթերցումը կեղծ է, այդ իսկ պատճառով աշխարհի ոչ մի լեզվով հնարավոր չէ ստուգաբանել: Հակառակ դրան, Հաւառական, Հաւառիք, Գետան, Գետառի անվանումները կազմված են բնիկ հայերեն արմատներով ու հայերենի բառակազմության օրենքներով, իսկ իմաստներով համապատասխանում են հնում Հայաստանի վերաբերյալ եղած դիցա-աշխարհընկալումային պատկերացումներին:

Սեպագրական շրջանի Հայաստանի հաջորդ արմատական անվանումը վերաբերում է Ուրարտուի կամ Վանի թագավորության ժամանակներին: Վանի թագավորության արքաներն արձանագրություններում իրենց երկրի անունը գրառել են ^{kur}Bia(i)nili, որի գրության բոլոր տարբերակները բերված են ստորև աղյուսակում:²⁶

Աղյուսակ 1. ^{kur}Bia(i)nili երկրանվան գրության ձևերն ու նրանց խմբավորումն ըստ երկրանվանը կցված ածանցների:

I	II	III
^{KUR} Bi -a-na -di	^{KUR} Bi -a-i-na	^{KUR} Bi -i-a-i-na -a-i-di
^{KUR} Bi -a-na -i-di	^{KUR} Bi -a-i-na -di	^{KUR} Bi -i-a-i-na -e
^{KUR} Bi -a-na -áš-te	^{KUR} Bi -a-i-na -i-di	^{KUR} Bi -i-a-i-na -áš-te
^{KUR} Bi -a-na -e	^{KUR} Bi -a-i-na -ú-e	^{KUR} Bi -i-a-i-na -ú-e
^{KUR} Bi -a-na -ú-e	^{KUR} Bi -a-i-na -u-e	^{KUR} Bi -i-a-i-na -u-e
^{KUR} Bi -a-na -a-ú-e	^{KUR} Bi -a-i-na -a-ú-e	^{KUR} Bi -i-a-i-na -a-ú-e
	^{KUR} Bi -a-i-na -ue	^{KUR} Bi -i-a-na -ú-e
	^{KUR} Bi -a-i-na -a-ue	^{KUR} Bi -i-a-na -ú-e
	^{KUR} Bi -a-i-na -e	
	^{KUR} Bi -a-i-na -ni	
	^{KUR} Bi -a-i-na -áš-te	
	^{KUR} Bi -a-i-na -a-áš-te	
	^{KUR} Bi -a-i-na -áš-te-e	
	^{KUR} Bi -a-i-ni -li	

²⁶ . Н, Арутюнян, Корпус урартских клинообразных надписей, Ереван, 2001

KUR ^B i + an + մասնիկ	KUR ^B i + ain + մասնիկ	KUR ^B i + iain + մասնիկ
----------------------------------	-----------------------------------	------------------------------------

Ինչպես նկատում ենք աղյուսակի տվյալներից, երկրանունը կազմված է բուն KUR^Bi անունից, որին կցված են **-an**, **-ain**, **-iain** ածանցները: Վերջիններս երկրանվան գրությունը բաժանում են երեք խմբի: Այս ածանցների, սրանցից հետո գրառված մասնիկների և նրանց հայերեն զուգահեռների համեմատական քննությունն ընթերցողը կարող է գտնել Ս. Այվազյանի աշխատության մեջ:²⁷ Իսկ մենք անդրադառնանք երկրի բուն KUR^Bi անվանմանը:

Մինչ այժմ, նախորդ ընթերցումների ժամանակ, անհրաժեշտության դեպքում հաճախ տվյալ սեպանշանի մի ընթերցումը փոխարինում էինք նրա մի այլ ընթերցմամբ: Արդի ձևով վերծանված ուրարտերենն այդ հնարավորությունը չի տալիս, քանի որ «ուրարտերեն» արձանագրությունները վերծանող գիտնականները, առանց որևէ հիմնավորման ու բացատրության, որոշեցին ուրարտական սեպանշաններին վերագրել մեկական հնչյունական արժեք: Երեկոյան «կործանված ոչ հայկական» Ուրարտուի փոխարեն, առավոտյան Հայաստանում հայտնվում է Երվանդունիների հայկական հարստությունը: Եւ այս աներևակայելի պատկերը ստեղծող ու «անհայտ ուրարտերենը» վերծանող գիտնականները չփորձեցին գոնե որպես վարկածային և վերծանումը հեշտացնող տարբերակ, այդ անհայտ սեպագիր լեզվի վերծանման հիմքում դնել տեղական լեզուն՝ հայերենը: Իսկ առանձին անհատների փորձերն էլ խիստ քննադատության արժանացան և լեզվի վերծանման ժամանակ, և հետագայում:

Ք.ա. III-I հազարամյակներում գործածված վանկա-գաղափարագիր գրային համակարգերից ոչ մեկում սեպանշանների գործածության նման օրինակներ չկային: Բոլոր վանկա-գաղափարագիր գրային համակարգերում (շումերերեն, քքադերեն, խուրիերեն, խեթերեն և այլն) յուրաքանչյուր սեպանշան գործածվել է տասից ավել, երբեմն էլ մի քանի տասնյակ, հնչյունական արժեքներով: Որպեսզի ընթերցողն ավելի լավ պատկերացնի ասվածը, բերենք մեզ ծանոթ **𐎶𐎺** = HU սեպանշանի օրինակը: Շումերական բառարաններում այս սեպանշանի համար վկայված են **hu**, **bah**, **baq**, **buru**, **dal**, **muš**, **mušen**, **pa7**, **pag**, **bag**, **bak**, **pak**, **pah**, **paq**, **puq**, **tal**, **u**, **usans** ընթերցումները: Իսկ սրան համարժեք ուրարտական **-𐎶𐎺** սեպանշանի համար վերծանել են միայն **hu** հնչյունական արժեք: Ահա այս առիթով ենք մենք հնչեցնում «ինչո՞ւ» հարցը, առանց պատասխանի սպասելու, քանի որ ոչ մի ուրարտագետ այդ հարցի պատասխանը չգիտի: Վանի թագավորության շրջանից մեզ չեն հասել այնպիսի սեպագիր բառարաններ, ինչպիսիք Շումերում էին և հնարավորություն էին տալիս վերականգնել յուրաքանչյուր սեպանշանի գրեթե բոլոր ընթերցումները: Սակայն այդ բացը հնարավոր կլիներ լրացնել, եթե վերծանման հիմքում դրվեր նախկին Ուրարտուի տարածքում գործածվող կենդանի հայերենը:

Իսկ մենք այստեղ էլ անտեսենք այս արհեստական ու կեղծ արգելքը և վաղ սեպագրական հայերեն (շումերերեն) - հաւառական կամ միջին սեպագրական հայերեն (խուրիական) - ուշ սեպագրական հայերեն (ուրարտերեն) - մերոպատառ գրաբար հայերեն ժամանակային շղթայի մի օղակը հանդիսացող «ուրարտերենի» նկատմամբ ևս կիրառենք վերի մոտեցումը: Հիմք ենք ընդունում նաև այն փաստը, որ Ք.ա. IV-I հազարամյակների Հայաստանի տարածքում չեն նկատվում մշակութային

²⁷ . Ս. Այվազյան, Վանի թագավորության սեպագիր արձանագրությունները, II, Երևան, 2006

խզումներ, չեն նկատվում մարդաբանական տիպի կտրուկ փոփոխություններ:²⁸ Այս պարագայում հարկ է կարծել, որ չի եղել նաև լեզվի փոփոխություն և Վանի թագավորության ժամանակներում Հայաստանի բնիկները շարունակել են խոսել իրենց մայրենի լեզվով՝ հայերենով, ինչի մասին վկայում են նաև հարյուրավոր հայերեն բառերի ու հատուկ անունների գոյությունը «ուրարտերենում»:²⁹

Այս հակիրճ բացատրությունը բավարար համարելով, վերադառնանք Ուրարտուի **KURBi** անվան գրությանը և այն ևս փորձենք ընթերցել հայերեն: Այստեղ մենք երկար փնտրտուքներ կամ ձևափոխություններ չենք կատարելու, քանի որ BI սեպանշանի համար վկայված է **hubur** ընթերցում, որը ճշգրիտ նույն հաւառի=«մայր գետ» բառն է: Եթե հաշվի առնենք նաև վերի ածանցները, ապա Ուրարտուի «բիայներեն» անվանումը կհնչի Հաւառան երկիր կամ Հավառային երկիր:³⁰

Արդյունքում տեսնում ենք, որ առնվազն 3000 տարի (սեպագրերի գործածման ժամանակահատվածը) Հայաստանի ամենատարածված անվանումները կազմվել են հոմանիշ «գետառ» և «հաւառի» բառերով և նշանակել են «մայր գետի երկիր»: Ինչպես վկայում են շումերերենի տվյալները, երկիր Գետառի կամ երկիր Հաւառի անվանաձևերին զուգահեռ զարծածվել է նաև Հայք=«ջրերի երկիր» անվանումը:

Վերի մեր քննությունը վերաբերում էր միայն սեպագրական տվյալներին, իսկ ժամանակագրորեն դրանց նախորդել է Սյունիքի պատկերագրությունը: Եւ բնական է, որ հարց դրվի, թե արդյո՞ք Հայաստանի այս անվանումները արտահայտված չեն ժայռապատկերներում:

«Հաւառի» բառը գաղափարագրող թևավոր առյուծների սակավաթիվ պատկերներին կից մեզ չհաջողվեց հայտնաբերել «երկիր» իմաստը կրող նշանագիր: Սակայն թևավոր առյուծների պատկերների առկայությունը վկայում է ժայռապատկերների փորագրության ժամանակներում «հաւառի» բառի գործածության և «մայր գետ» գաղափարի գոյության իրողությունը:

Ընթերցողը հիշում է, որ Սյունիքի ժայռապատկերներում «գետառ» բառն էլ գաղափարագրվել է «կէտ» և «առյուծ» նշանագրերի կցագրությամբ: Ինչ վերաբերում է «երկիր» նշանագրին, ապա վերը տեսանք, որ հայերենում վերացական իմաստ արտահայտող (ոչ պատկերելի) «երկիր» բառը նույնական կամ համանուն է երկիր=«երկրորդ» բառին, որի հիմքում դրված է «երկու» բառի «երկ» արմատը: Հին աշխարհի բոլոր պատկերագիր համակարգերում երկու թվանշանը պատկերվել է զույգ գծիկների միջոցով. II կամ =:

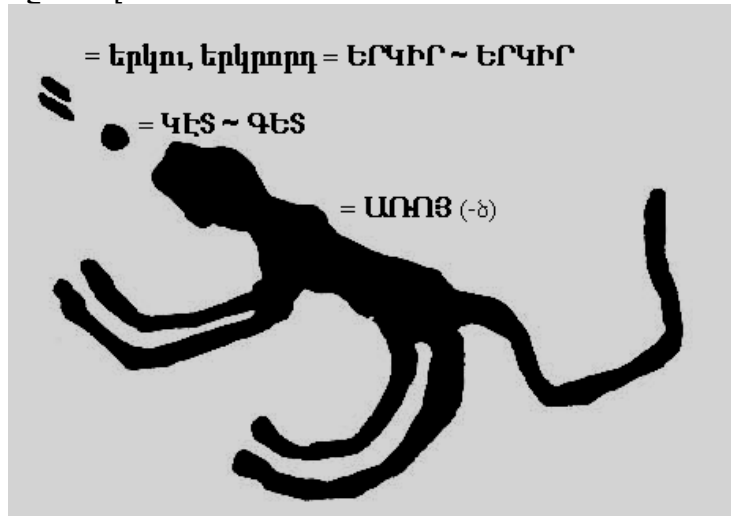
Հետևաբար Գետառի երկիր անվան գաղափարագրությունը պիտի փնտրենք որպես «երկու»+«կէտ»+«առյուծ» նշանագրերի կցագրության տեսքով: Եւ Սյունիքի ժայռապատկերներում նման կցագրության օրինակներ կան, որոնցից երկուսը բերված են ստորև: Առաջին պատկերը ճշգրիտ ներկայացնում է «երկու»+«կէտ»+«առյուծ» կցագրությունը և եթե վերցնենք առյուծի «առի(-ծ)» անվանաձևը, ապա կցագրության ընթերցումից կստանանք «երկիր Գետառի», իսկ

²⁸ . Տես՝ Է. Խանգաղյան, Էլառ-Դարանի, Երևան, 1979 աշխատության «եզրակացություններ» բաժինը և նույնի Հայկական լեռնաշխարհի մշակույթը մ.թ.ա. III հազարամյակում, Երևան, 1967

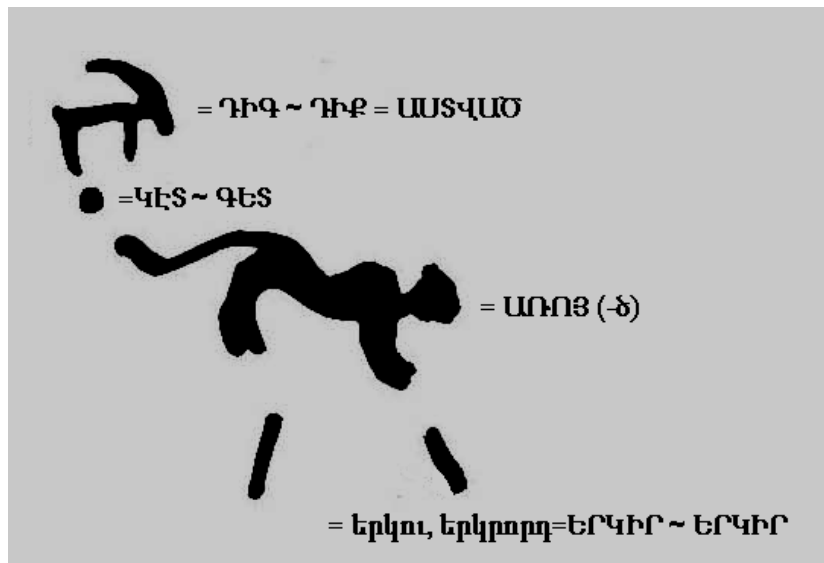
²⁹ . տես՝ Ս. Այվազյան, Վանի թագավորության սեպագիր արձանագրությունները, I, Երևան, 2006

³⁰ . «Հայոց հնագույն պատմության էջեր» աշխատության մեջ մենք երկրանունը մեկնաբանել էինք BI սեպանշանի kaš=քաջ=«քաջ, արի, համարձակ» ընթերցման միջոցով (Kaš-an=Քաջան(g)) և նույնացրել «Սասնա Օռեր» էպոսում հիշատակվող Քաջանց երկրի հետ: Այս երկու մեկնաբանություններն իրար չեն հակասում այն առումով, որ նույն երկրի տարբեր անվանումները կարող են ներկայացվել նույն սեպանշանի տարբեր ընթերցումների միջոցով: Սեպագրությունն այդ հնարավորությունն ընձեռնում է:

Եթե վերցնենք «առոյ(-ծ)» ձևը, ապա կունենանք «երկիր Գետառոյ», իմա՝ երկու ձևերն էլ ներկայացնում են «գետառ» բառի սեռական հոլովածը: Պատկերի վրա բերված է ընթերցման երկիր Գետառոյ ձևը: Պատկերների վրա «համանուն» տերմինն արտահայտել ենք ~ նշանով:

Երկրորդ պատկերում «երկու»+«կէտ»+«առոյծ» նշանագրերի կցագրությանն ավելացված է նաև այծի պատկեր: Օգտվելով դիզ=«այծ» և Դիք=«աստված» բառերի համանունությունից, այծի պատկերն ընթերցում ենք Դիք: Այտեղ էլ, նորից կախված առոյծի անվան ընտրությունից, կունենանք Դիք Գետառի երկրի կամ Դիք Գետառոյ երկրի ընթերցումները՝ «Գետառի երկրի աստված» իմաստով:

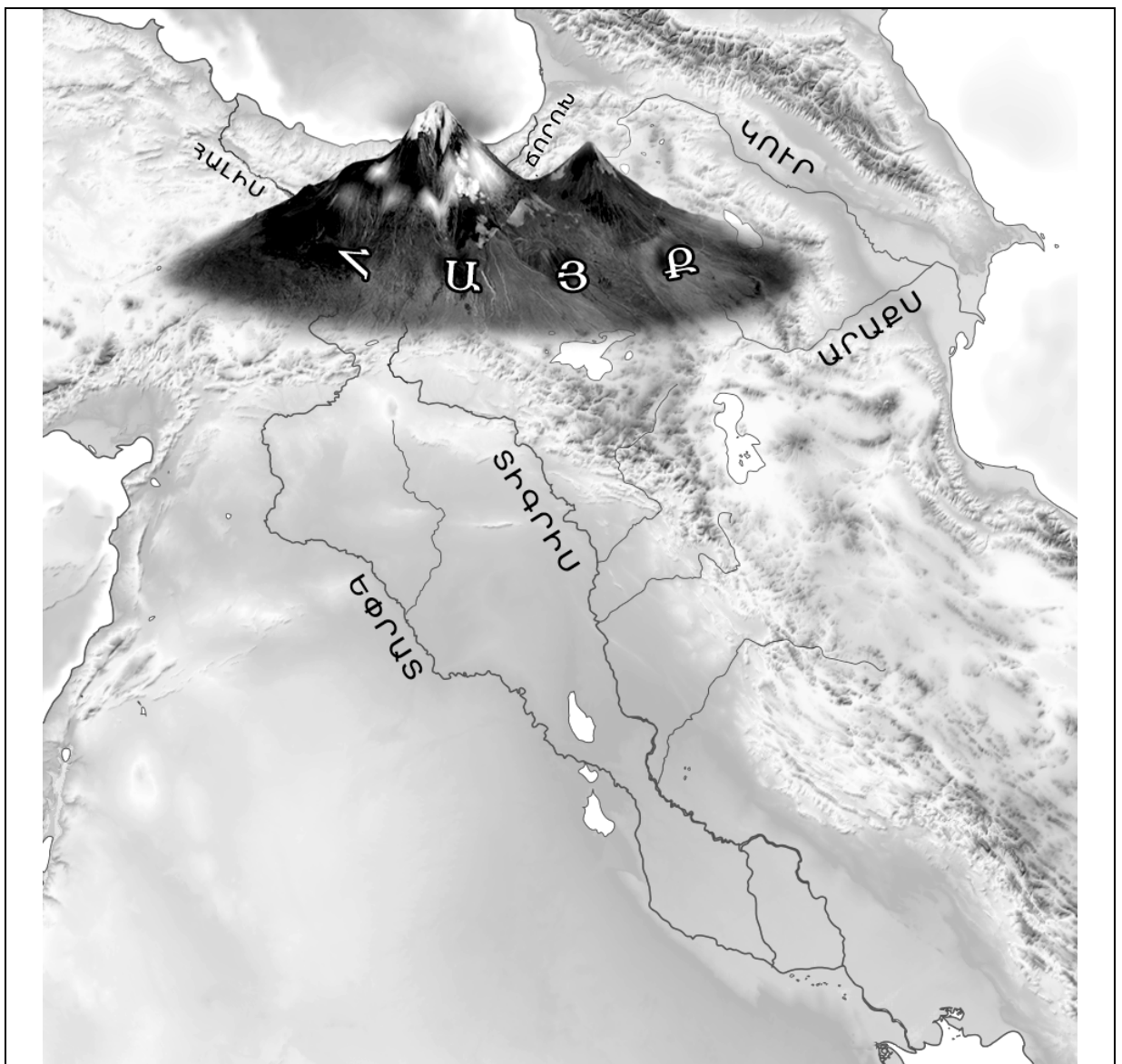

Երկու պատկերներից կարող ենք բխեցնել ևս մի կարևոր եզրակացություն, այն է, որ վերին հին քարի դարում Սյունիքի ժայռապատկերները փորագրողների հասարակությունն ընդհանրական լեզվից բացի ունեցել է ընդհանրական երկրի գաղափարը և այդ երկրի ներսում ունեցել է ընդհանրական Աստծո պաշտամունք: Իսկ ժամանակակից սահմանման համաձայն, ընդհանուր լեզուն, կենսատարժքը և պաշտամունքը ազգագոյացման հիմնական բաղադրիչներն են:

Եթե իմի բերենք վերը շարադրված փաստերը, ապա կարող ենք ասել, որ սկսած վերին հին քարի դարի ժամանակներից մինչև Հին կտակարանի գրառման ժամանակները, Հայքը պատկերացվել է որպես մի ամբողջական լեռ, որից բխում են ընդերքի քաղցրահամ ջրերն ու հոսում դեպի աշխարհի չորս կողմերը: Անշուշտ իրենց հայրենիքին վերաբերող այս պատկերացումն առաջինը պիտի ձևավորեին

Հայաստանի բնիկները, ովքեր իրենց լեռնաշխարհից բխող գետերի հուներով իջնելով ու հասնելով շրջակա ցածրադիր վայրերին ու ծովերին, պիտի ամբողջացնեին իրենց տեսածը: Իսկ դրան էլ անմիջապես ու տրամաբանորեն պիտի հետևեր այն միտքը, որ Հայաստանում են ընդերքի դարպասները, որոնցից բխում են գետերի ջրերը:

Հայքի մասին հազարավոր տարիների պատմություն ունեցող այս տեսակետը սխեմատիկ ներկայացրել ենք նկար 1-ում: Այստեղ ձախ գազաթը ներկայացնում է Արևմտյան Հայաստանը, իսկ աջը՝ Արևելյան Հայաստանը, որոնք բաժանված են Արաքսի միջին հոսանքն ընդգրկող Նախիջևանի, Արարատյան և Շիրակի դաշտերով: Հայաստանի մասին հիշյալ պատկերացումների ձևավորման ժամանակ այդ դաշտավայրերի տեղում քաղցրահամ ջրերի մեծ լիճ էր, որին Երկրաբանները տվել են Արարատյան ծով անվանումը:³¹ Արարատյան ծովի ջրերը սկսել են իջնել Ք.ա. IX-VIII հազարամյակներում, որից հետո էլ սկսվել է Արարատյան ու Նախիջևանի դաշտերի բնակեցումը:

Նկար 1. Հայաստանը հին աշխարհի դիցա-աշխարհընկալումային պատկերացումներում, որպես Հաւառածագ լեռ, որպես քաղցրահամ ջրերի աղունք: (նկարը Գարեգին Մարգարյանի)

³¹ . Ю. Саядян, Новейшая геологическая история Армении, Ереван, 2009

Հայաստան-երկգագաթ լեռը շումերական աղբյուրների KUR լեռն է, որի հիմքը Անդրաշխարհում է, իսկ գագաթը՝ Երկնքում: Վերը նաև տեսանք, որ Հայաստանը կոչվել է Kur-ra կամ ^{kur}Kur-ra: Տիեզերական լեռան KUR անվանումը շումերերենում ունի նաև հոմանիշ HUR.SAG անվանում: Ստորև շումերերեն-աքքադերեն բառարաններից մեկի տվյալներն են, որտեղ տիեզերական լեռան KUR և HUR.SAG անվանումների դիմաց աքքադերեն *šadû* «լեռ» բառն է:

Igi-duh Tablet 1

306.	kur	<i>ša₂-du-u₂</i>
307.	IŠ	<i>MIN (=ša₂-du-u₂)</i>
308.	hur-sag	<i>MIN (=ša₂-du-u₂)</i>

Մենք արդեն գիտենք HUR սեպանշանի hu-ur=hur-ur=hur-ura=hur-uru₁₃=hurur/hurura/hururu=hurur(h)/hururaj/hururaj ընթերցումը: Խոսել ենք նաև SAG սեպանշանի sag ընթերցման և հայերեն ծագ=«ծայր սկզբի կամ մանավանդ վերջի ծայր» բառի նույնության մասին: Հայերեն «ծագ» բառի բայական ձևը, ըստ Նոր Հայկազեան բառարանի, ունի նաև ծագել=«ցայտել կամ ձգել ի դուրս» իմաստ: Բառի բայական ձևի այս իմաստը տառացի նշանակում է «բխել»: Վերադառնալով լեռան անվան գրելաձևին ու իմաստին, կունենանք.

HUR.SAG=Hurura-sag=Hururasag=Հաւառաժագ=«մայր գետի բխման (լեռ):

Hururasag=Հաւառաժագ անունը շումերական տեքստերում ու բառարաններում հաճախ է հանդես գալիս «երկիր» (=ki) և «գետ» (=I7) ցուցիչների հետ.

HUR.SAG^{ki}=Hururasag^{ki}=Հաւառաժագ երկիր

I7-HUR.SAG=I7 Hururasag=Հաւառաժագի գետ

Սրանցից առաջինը Հայաստանի անվանումն է, որպես մայր գետի բխման վայրի, իսկ երկրորդը նշում է, որ խոսքը վերաբերում է Հաւառաժագ լեռից/երկրից բխող մայր գետին:

Քանի որ Հաւառաժագը ընդերքից բխող մայր գետի լեռն է, ապա այն պիտի ունենա ընդերքի հետ կապող իր դարպասները: Հաւառաժագի դարպասների մասին եղած պատկերացումների գոյությունը ևս հաստատում են շումերական աղբյուրները.

KA₂.HUR.SAG=akan₂ Hururasag=ական Հաւառաժագի (Proto-Kagal 43),

որտեղ KA₂ սեպանշանի akan₂=ական=«անցք, դուռ, դարպաս» (աքքադ. *bābu*) բառին ծանոթ ենք:

Եւս մի կարևոր հանգամանք. Հաւառաժագ լեռան տիրուհին/թագուհին (^dNIN.HUR.SAG, ^dGašan HUR.SAG) Մայր Աստվածուհին է, ով շումերական տեքստերում նեկայացվում է որպես Հայ Աստծո կինը:³²

Շրջանը փակելու համար մեզ մնում է ցույց տալ, որ տիեզերական լեռան KUR գրությունը ևս կարող է ունենալ Հաւառի ընթերցում: KUR սեպանշանի մասին վերը խոսելիս նշեցինք, որ նրա «անդրաշխարհ, ընդերք» իմաստին համապատասխանում է ku-ur=hur-ur=hur=խոր(ք) բառը: Սակայն KUR=ku-ur=hur-ur վանկագրության ընթերցումը կարող ենք շարունակել այլ ճանապարհով, hur վանկի փոխարեն տեղադրելով մեզ քաջածանոթ HU=hur=hur բառը: Արդյունքում կունենանք KUR=ku-ur=hur-ur=hur-ur/ura/uru₁₃=hurur/hurura/hururu=hurur(h)/hururaj/hururaj: Մա արդեն մայր գետի անվանումն է: Իսկ մեր ընթերցման հիմնավորումը նորից գտնում

³² . Enki and Ninhursaga, <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.1.1&display=Crit&charenc=gcirc#>

ենք շումերական աղբյուրներում: Ինչպես HUR.SAG=Huwurasag=Հաւառաձագ լեռնանունն է գրվել I7 ցուցիչով, որպես գետանուն, այնպես էլ նույն գետանունը գրվել է KUR սեպանշանի միջոցով. I7-KUR-ra, որն ինչպես պարզեցինք, հարկ է ընթերցել I7-huwur/huwura/huwuru=հաւառ(ի)/հաւառայ/հաւառոյ գետ:

Առիթից օգտվելով անդրադառնանք «խուռա-ուրարտական» առասպելի մաս կազմող այն տեսակետին, թե իրբր Հաւառական երկրի (Խուռի երկրի) վերնախավն ունեցել է հնդիրանական ծագում: Այս տեսակետը ևս հիմնված է Հաւառական երկրի դիցանունների ու անձնանունների ու որոշ բառերի սխալ ընթերցումների վրա: Նույնիսկ հնարվեց «Միտաննիի արիական լեզու» տերմինը: Այս տեսակետին քննադատորեն է անդրադարձել հայտնի խուռիագետ Ա. Կամմենխուբերը (A. Kammenhuber):³³ Ա. Կամմենխուբերի գրքին իր «Арийцы на Ближнем Востоке: конец мифа» խոսուն վերնագիրը կրող հոդվածով արձագանգել է Ի. Դյակոնովը:³⁴ Այս հեղինակները ժխտելով Գետառի երկրի (Միտաննի) թագավորության մեջ հնդիրանացիների գոյությունը, չեն բերում այլընտրանքային հիմնավոր բացատրություն այն փաստերին, որոնց վրա կառուցվել էր հնդիրանական տարրի գոյության տեսակետը:

Այդ տեսակետի ձևավորման գործում առաջնային դեր է կատարել իսթական թագավոր Շուպպիլուլիումայի և Գետառի երկրի թագավոր Շատիվագայի (Մատիվագա, Կուրտիվագա)³⁵ միջև կնքված դաշնագրում հիշատակվող չորս դիցանունները, որոնք ընթերցվել ու մեկնաբանվել են որպես վեդայական աստվածների անուններ:

Բերենք դաշնագրի համապատասխան հատվածը, ըստ Ա. Կամմենխուբերի տառադարձման, և փորձենք վերընթերցել այդ դիցանունները.

«DINGIR^{MEŠ} Mi-it-ra-aš-ši-il; DINGIR^{MEŠ} A-ru-na-aš-ši-il; In-tar; DINGIR^{MEŠ} Na-ša-at-ti-ia-an-na»:

Նախ նկատենք, որ երեք դիցանուններից առաջ դրված է DINGIR^{MEŠ}=«աստվածներ» բառը, կազմված մեզ ծանոթ diger/dingir=«աստված» ցուցիչից և meš=mes₃=մեծ=«շատ, մեծ» հոգնակիի ցուցիչից: Թեև դաշնագրի լեզուն համարվում է աքքդերենը, սակայն առաջին երկու դիցանուններին կցված -aš-ši-il, այլ տարբերակում -aš-ši-el, գրությունն նշանակությունն ու իմաստը մասնագետների համար մութ է ու անհասկանալի: Սրան կանդրադառնանք դիցանունների ընթերցումից հետո:

1. **Mi-it-ra** - հետագոտողներն այս դիցանունը նույնացնում են վեդայական Mitra դիցանվան հետ: Իրականում այս անվանաձևը կապ չունի Միիր/Միթրայի հետ, որի մասին խոսել ենք վերը և անդրադարձել առյուծի պատկերով նրա մականունը գաղափարագրելու հնարավորությանը: Դիցանվան առաջին երկու վանկերը նույնական են Mi-it-an-ni երկրանվան առաջին երկու վանկերի հետ և սրանք էլ պիտի ձևափոխենք նույն կերպ, օգտվելով mi=ge₆ և it=et=te₈=ti₈ համարժեք ընթերցումներից: Արդյունքում դիցանվան համար կունենանք

³³ . A. Kammenhuber, Die Arier im Vorderen Orient, Heidelberg, 1968

³⁴ . И. Дьяконов, Арийцы на Ближнем Востоке: конец мифа, Вестник древней истории. 1970. № 4.

³⁵ Այս անվանաձևերի շատ-, մատ-, կուր- բաղադրիչները ներկայացնում են KUR սեպանշանի šat, mat, kur ընթերցումները և մասնագետները չեն կողմնորոշվում, թե սեպանշանի որ ընթերցումն օգտագործեն թագավորի անվան մեջ: Արդյունքում նույն անձի համար առաջարկվել են մի քանի անվանաձևեր:

հետևյալ գրելաձևերը. Ge₆-tes-ra, Ge₆-tis-ra Ge₆-et-(a)-ra, որն էլ նույնացնում ենք գետառ=«մայր գետ» բառի հետ:

2. **A-ru-na** - դաշնագրի մի այլ տարբերակում բերվում է **U₂-ru-wa-na** ձևով: Այս դիցանունն էլ նույնացվում է վեդաներում Միթրայի գույգը հանդիսացող Վարունայի հետ: Իրականում A-ru-na գրությունը ճշգրիտ ներկայացնում է ստորերկրյա քաղցրահամ ջրերի ծովի Արուն ծով=Օիրանի Օով անվանումը: Նույն aruna բառը խեթերենում նշանակում է «ծով», իսկ սանսկրիտում՝ «կարմիր»: Ինչպես սանսկրիտերենի իմաստը, այնպես էլ հայերեն արին=«արյուն» բառը ներկայացնում են նախնական «կարմիր» իմաստը, որն էլ իր «ծիրանի» հոմանիշի հետ դարձել է ստորգետնյա ծովի բնութագիր: Բերենք այս իմաստով «արուն» բառի գործածության մի օրինակ բանահյուսությունից.³⁶

Հավք մը կեր, հանք էր.

Խզըլջուխին վանք էր.

Արուն ծովեն ձեն կիտեր,

Յոթն աղբյուրեն ջուր կիգար:

Սա հանելուկ է, որի պատասխանն է «վիշապ»: Հետաքրքիր է, որ Արուն ծովից յոթ աղբյուրներ բխեցնող վիշապը ներկայացվում է որպես հավք:

3. **In-tar** - դաշնագրի մյուս տարբերակում գրված է **In-da-ra** ձևով: Սա էլ նույնացվում է վեդայական ամպրոպի Աստծո՝ Ինդրայի, անվան հետ: Բառը մենք նույնացնում ենք հայերեն «անտառ» բառի հետ և **In-da-ra** դիցանունը պիտի նշանակի «աստված անտառի»:

4. **Na-ša-at-ti-ia-an-na** - այս գրությունն էլ նույնացվում է վեդայական գույգ աստվածությունների Նասատյա անվան հետ: Սրա ընթերցման համար երկու լրացուցիչ ճշգրտում պիտի կատարենք: Առաջինը վերաբերում է NA սեպանշանին, որի հայտնի իմաստները (այր, այրել, արձան (=քար), ար=«անել, կատարել») թույլ են տալիս «ար/այր» արմատով համանունների շարք կազմել³⁷ և սեպանշանին վերագրել «ար/այր» ընթերցում: Երկրորդը մեզ արդեն ծանոթ ՏՏԱ սեպանշանն է իր ara ընթերցմամբ, որով գրվում է Հայ Աստծո հանձնակատարի ^dAra անունը: Հետևաբար հաշվի առնելով na=ար, այր և ša=արա համարժեք ընթերցումները, կստանանք

Na-ša-at-ti-ia-an-na=Ար-արա-տի/տե-իա-ան=Այր-արա-տի/տե-իա-

ան=**Արարատիան, Այրարատիան**: Եթե ավելացնենք DINGIR^{MEŠ}=«աստվածներ» բառը, ապա կունենանք **Աստվածներ Արարատիան** արտահայտությունը:

Գնանք առաջ և պատկերն ամբողջացնելու նպատակով փորձենք բացատրել նաև **-aš-ši-il** գրության նպատակն ու իմաստը: Իսկ բացատրության բանալին տալիս են մեր ընթերցած ձևերը, որոնցից ակնհայտ է դառնում, որ **-aš-ši-il** գրությունը կցվել է միայն Գետառ և Արուն անուններին, իմա՝ ինչ որ առնչություն պիտի ունենա ջրի հետ: Այս փաստը մեզ հուշում է, որ IGI սեպանշանի šī ընթերցման փոխարեն հարկ է նրա igi=ակն=«աչք, ակունք, աղբյուրի բխելու անցքը» ընթերցումը: Իսկ il=el և el (սրա sikil ընթերցմանն անդրադարձել ենք վերը) վանկերը նույնացնում ենք բնիկ հայերեն էլ=«վեր բարձրանալը, բխելը, ներսից դուրս գալը» արմատի հետ, հիմք ունենալով շումերերենում վկայված el=«վեր բարձրացնել (to raise)» իմաստը: Ինչ վերաբերում է

³⁶ . Գ. Սրվանձոյանց, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, էջ 613

³⁷ . Մանրամասները տես՝ Հ. Մարտիրոսյան, Հայոց հնագույն պատմության էջեր, Երևան, 2011, էջ 48

առաջին՝ aš վանկին, ապա այն ևս պիտի ընթերցվի որպես ամբողջական բառ: Ելնելով AŠ սեպանշանի «կատարյալ, հասուն» իմաստից և նրա aš=as₃ ընթերցումից (հմտ. նաև aš-ša=as₃-sa₁₉=asa=հասա(ծ)=«կատարյալ, հասուն»), վերցնում ենք aš=as₃=աս=«կատարյալ, հասուն» բառը: Այս հավասարության մեջ «աս»-ը հայերեն հաս=«հասուն» բառի արմատն է, որը հետագայում ընդունել է նախաձայն «հ»:՝³⁸ Արդյունքում կունենանք **-aš-ši-il = հաս ակն էլ** =«կատարյալ ակն բիման», որն էլ դարձել է Գետառի ու Արուն ծովի բնութագրական լրացումը:

Արդյունքում վերի հատվածի ճշգրտված ընթերցումը կլինի.

DINGIR^{MEŠ} Ge₆-et-ra as₃ igi elz DINGIR^{MEŠ} A-ru-na as₃ igi elz In-tar (^dIn-ta₂-ra) DINGIR^{MEŠ} Ar_x-ara-at-ti-ia-an-na = Աստվածներ Գետառի բիման կատարյալ ակնի, աստվածներ Արունա (ծովի) բիման կատարյալ ակնի, Աստված Անտառի, աստվածներ Արարատեան:

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ այս ընթերցումը ցույց են տալիս, թե սեպագրական շրջանի Հայոց պատմության որքան գաղտնիքներ են թաքցված սեպանշանների սխալ ընթերցումների տակ: Այս առումով շատ հատկանշական է Ի. Դյակոնովի վերոհիշյալ հոդվածի եզրափակիչ խոսքերը, որով էլ կավարտենք այս թեման:

Բերվող հատվածը կարելի է վերնագրել «Ի. Դյակոնովի խոստովանությունը», մեկնաբանությունը թողնելով ընթերցողին: Ահա թե ինչ է գրում հայտնի ասուրագետ, ուրարտագետ, պատմաբան, լեզվաբան Ի. Դյակոնովը.

«Так кончается миф о громадной роли арийских культуртрегеров в древней Передней Азии; сознание того, что смертельный удар ему нанесен из Германии (նկատի ունի Ա. Չամբենխուբերին-Հ.Մ), удовлетворяет чувству поэтической справедливости. Конечно, те ученые, которые приложили руки к созданию арийского мифа, не могли подозревать, как страшно он будет использован впоследствии, с перенесением самого понятия «арийцев» на другой индоевропейский народ и на мифическую расу. Но легкомыслие и конъюнктурные соображения в обращении с научными фактами всегда оборачиваются фальсификацией и всегда мстят за себя. Не пора ли и нам, историкам, вслед за физиками и техниками задуматься об ответственности ученых перед человечеством? **Для человечества одинаково вредно, когда отменяют «нежелательные» племена там, где они были, и когда сочиняют «желательные» племена там, где их не было»:**

Վերջին նախադասության ընդգծումը մերն է: Եւ սա գրում է մի մարդ, ով պատկանում է այն գիտնականների խմբին, ովքեր ջանք ու եռանդ չեն խնայել ջնջելու բնիկ հայերի հետքերն իրենց հայրենիքում՝ Հայաստանում և հիմնավորելու «խուռի» և «ուրարտացի» մտացածին ցեղերի գոյությունը նույն տարածքում:

³⁸ . Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, տես «հաս» բառահոդվածը: